

TANULMÁNYOK A PSZICHOLÓGIÁRÓL — NEGATÍV ELŐJELLEL

FEKETE J. JÓZSEF

1. Gigantopolis lakói békés természetűek, megszokták már, hogy néhány kiválasztott gondolkodik helyettük, semmilyen újdonságra nem reagálnak, mert úgy tudják, minden őket, érdekeiket szolgálja. Mint mindenütt, Gigantopolisban is vannak különcök, legalábbis egy, aki arra lesz figyelmes, hogy a legforgalmasabb utak, bevásárlóközpontok, sportcsarnokok mellett óriási hirdetőtáblákat állítanak fel. Amikor huzamosabb idő után sem kerül semmilyen szöveg a táblákra, rájön, hogy a hatalmas táblák tulajdonképpen sugárzó antennák, a vevők pedig az emberi fejek. Az erkölcsi fogékonysággal megáldott illető akadémikuskodni kezd, s mint olyat, a hatalom hathatós módon kivonja a társadalomból (megölik). Az adók változatlanul sugározzák parancsaikat: „Ma ezt, holnap azt vegyél!” A lakosság vásárol, a tegnap vett árut kidobja, hogy legyen helye a ma vásároltat hová tenni. Mert vásárolni (s már nem birtokolni) gyönyörűség. Közben a legnagyobb forgalmazók tárgysorsjátékot is rendeznek. Azok között, akik egyhavi keresetüket tervszerűen olyan dolgokra költötték, amire az égvilágon semmi szükségük, kisorsolnak egy újabb semmit érő vacakot, amiből mindenkinek van otthonában legalább három. De akkor is élvezetes nyertesnek lenni, mert mindenki más ugyanakkor vesztes lesz.

A fogyasztói társadalom eme borzongató képét egy fanti (sci-fi) elbeszélésben találtam, s most találomra idéztem fel pontosan ennek az elbeszélésnek a mondandóját. Az elbeszélés egy a sok hasonló közül (írójára sem emlékszem), amelyek abból a premisszából indulnak ki, hogy a jövő (?) társadalma az egzakt tudományok végső kifejlesztése mellett nagy gondot fordít az alkalmazott pszichológia fejlesztésére, s főleg alkalmazására. Az alkalmazott pszichológia nagyszerű módszere az *Ideológiai manipulációnak*, az ember elszemélytelenítésének, hús—vér robottá formálásának, tökéletes alattvalóvá, a rendszer feltétel nélküli kiszolgálójává való alacsonyításának.

Hódi Sándor: *Pszichológia és ideológia*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1981.

A mai sci-fi mai fogyasztói társadalom bírálata, néhány vonásának eltúlozása és fiktív környezetbe, időbe helyezése, s ezért gyakori az a jelenségábrázolás, amikor a polgárnak nincs más feladata, mint hogy egyre nagyobb ütemben fogyasszon, hogy a tőke forgása, bővített újratermelése mind nagyobb profitot hozzon. De ezek az írások mindig magukban hordozzák azt a vészterhes lehetőséget, hogy a reklámszakemberek — pszichológusok — új program szerint kezdik formálni az emberi személyiséget (Hódi Sándor szerint nem lenne szabad ezt a kifejezést használnom, de megfelelőbbet nem tudok), kifejlesztik, előtérbe helyezik a gyűlölet, a pusztítás vagy valami más ösztönét, azt, amire az uralkodó ideológiának szüksége lehet.

2. Budapesten 1977-ben megjelent egy tanulmány a reklám pszichológiájáról. (Földi Katalin: *A reklám lélektana*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1977.) Figyeljük meg a kiadó nevét! Íme az intézményesített pszichológiai manipuláció lehetőségeinek felmérése, egyelőre csupán jogi és közgazdasági szempontból. De ha már a közgazdászok azzal foglalkoznak, hogy milyen kommunikációs lehetőségek, egységek, médiumok stb. hogyan használhatók ki a vásárlói mentalitás kialakításának céljaira, nehogy azt gondoljuk, másnak ilyesmi még nem jutott eszébe, hogy más területeken nem folynak hasonló kísérletek, kutatások.

3. A *Start*-ban olvastam a közelmúltban egy cikket (Tolnainak igaza van, néha érdekes dolgokra bukkanhatunk ebben a lapban), miszerint van már néhány évtizede, hogy az Egyesült Államokban egyfajta pszichológiai reklám-kísérletet végeztek. Filmvetítés közben a mozikban ezredmásodpercnyi időre bemutattak egy diapozitívot, olyasféle szöveggel, hogy vedd ezt a mosóport. A másik moziban egy csokoládéfajta vagy szappanféleség vásárlására szólították fel ugyanilyen módon a nézőket. A felirat villanásnyi ideig volt látható, a nézők semmiféle törést nem észleltek a film menetében, nem is tudták, hogy a feliratot is látták. Agyuk azonban valami módon regisztrálta az utasítást. A mozik környékén lévő önkiszolgálókban végzett megfigyelések alapján azonnal beültették a módszer *kereskedelmi* célokra történő alkalmazását.

Sorolhatnánk tovább is azokat a példákat, amelyek elég rossz fényben tüntetik fel az alkalmazott pszichológia egyes eredményeit. Ezeknek és hasonló példának az ismeretében olyan benyomásunk alakulhat ki erről a tudományról, hogy elszakadt attól az irányvonalától, amit érdeklődési köre, feladata jelölt ki. Noha egyes teoretikusok szerint a pszichológia feladata még mindig definiálatlan, úgy gondoljuk, hogy a lélekkel foglalkozó tudomány célkitűzése aligha lehet más, mint az egyes emberek lelki életében felvetődő problémák átélése, megoldása, tehát segítségnyújtás a tudomány lehetőségeihez mérten. Hódi Sándor szerint — s könyvének elolvasása után a laikusok szerint is — a pszichológia első önellentmondása már a célkitűzésénél is felmerül. Amíg az egyes

ember a pszichológiától az előbb elmondottakat várja el, azaz egyik oldalról arra törekszik, hogy felverekedje magát az egzakt tudományok közé, másfelől, mivel a segítség módjait nem ismeri, az uralkodó ideológia kiszolgálójává válik. Ha nem is úgy, ahogy első példánk ábrázolja, de hasonló drasztikus módon. Ugyanis az uralkodó ideológia feltételez és megszab egy uralkodó erkölcsöt is, az osztályérdekeknek megfelelőt (hogy az erkölcs nem általános érvényű, antropológusaink rég bizonyították), s a lelki problémákkal küzdő egyének általában amiatt kerülnek kapcsolatba a pszichológussal, mert gondolataik, vágyaik, tetteik sértik ezt az erkölcsöt. A pszichológia alkalmas arra, hogy az ilyen egyéneket kiszűrje a társadalomból, zárt intézterbe juttassa, elektrosokkok alá vesse őket. Szándékosan nem használtam a kifejezést, hogy „elektrosokkokkal gyógyítja őket”, mert tudtommal a hasonló agyi beavatkozások, nevezük őket agyomosásnak vagy lobotómiának, általában sikeresek, megszüntetik pl. az agresszivitás vélt központját, de olyan más elváltozásokat okoznak a páciens agyában, hogy az már soha nem térhet vissza teljes értékű emberként a normális életbe. (Közhely lenne már Ken Kesey regényére és az általa kiváltott orvos-etikai vitára hivatkozni.) Az effajta gyógykezelést pedig egyáltalán nem nevezhetjük humánusnak, noha a humanitás a tudomány fő célja, amit fogalmi tisztázatlansága és fejletlensége folytán nem tud teljesíteni. A pszichológia ideológiakritikája (Hódi Sándor könyve) szerint a pszichológia alapvetően feltételezett emberi tartalmának az elsikkadásával van baj; ugyanis kezdetben vala az elmélet, hogy a pszichológiának és az ideológiának az égvilágon semmi köze egymáshoz, azaz a lélekkel foglalkozó tudomány *Tiszta* tudomány, csupán tárgyára koncentrál, és missziót teljesít, megváltja az embert lelki gyötrelmeitől. (A tárgy érdekében engedtessek meg az itt-ott túlaradó túlzás.) Valószínűleg az imént idézett gondolat megszületésének pillanatában már tudták az elméleti szakemberek, hogy ilyen eszményi elképzelés nem teljesülhet, hiszen az ember társadalmi lény, alapvető lelki problémáit éppenséggel a társadalmi élet jelenségei indukálják. Osztályellentétek, osztályérdekek szembesülése lett a pszichológia, az ösztönelmélet, az alkalmazott lélektan rugója. Nem ma, ma csupán rájöttünk erre, s egyre kifejezettebben tárul eléink az igazság a pszichológiáról: az elképzelt *tiszta* tudományból alkalmazott tudomány lett. A lélekkel foglalkozó tudományt tehát belső ellentét feszíti, és ennek az ellentétnek a felismerése íratta Hódi Sándorral súlyos érvekkel alaposan alátámasztott periratát, legújabb könyvét. Lelkiismereti kérdés volt hát a szerző számára tanulmányainak megírása, a hivatás és a tudomány konfliktusának boncolása; mert hát hogyan is lehetne ép ésszel elviselni, hogy a magasztos hivatás folyton magában hordozza annak a lehetőségét, hogy „a nyílt tömegmanipuláció technológiájává vagy az uralmi viszonyokat igazoló rejtett legitimizáló apparátussá” váljék?

Hódi felismerte, hogy a lélektan tévútra tért, az ideológiai befolyá-

solás fegyverévé lett, s megállapításait más szerzők meggyőző gondolataival támasztja alá; könyvével egy lépcsőfokkal feljebb lépett a pszichológia tudományának újraértékelése felé. Bátran kérdez rá a lélektan már-már axiómákká vált tételeinek helytállóságára, szembeszegül nézetekkel, tanításokkal, iskolákkal, hogy a pszichológia ideológiai hátterét még jobban kidomborítsa. Így tulajdonképpen egy *Anti-pszichológia* körvonalait vázolta fel, mert könyvében csupán negatív oldaláról mutatja be a tudományt, már amennyire a tanulmányok keretei engedik.

Montaigne-től származtatják azt a mondatot, hogy: „Minden rokonszenvem azé, aki ellentmond s felvilágosít.” Hódi Sándor könyve e gondolat értelmében nagyon rokonszenves vitairat. Bizonyára nagy visszhangot kelt majd szakmai körökben, hiszen nem éppen hízelgő megállapításai — mondjuk így: vádjai — a lélektan legalapvetőbb kérdéseit alapjaikban rombolják. A könyv elolvasása után úgy tűnik, aligha tehet újabb lépést a pszichológia, amíg nem tisztázza tulajdonképpeni célját és feladatát, nem állapítja meg először a tényeket, fogalmakat, majd a terminológiát, amivel ezeket megnevezi. Ugyanis a szerző szerint a pszichológia terminológiája elavult, vagy egyenesen *téves*. Kötetének korlátozott keretei folytán csupán példákat említ, ezekből válogathatunk mi is, de igen kétséggé teszi előttünk a pszichológia tudományosságának tisztázottságát, ha már az olyan alapfogalmak, mint az *ösztön* és a *személyiség* mibenléte, sőt *megléte* is kérdéses lehet! Ha nem félnénk az erős kifejezésektől, a Hódi által festett (hiteles) pszichológia-képet az alkímiával hasonlíthatnánk össze, a jelenségek és a magyarázatuk közötti tévelygések folytán, a sok letisztázatlan, téves és ellentmondó elméleti rendszer miatt. Mondhatnánk erre, hogy a tudomány még az érés korában van, de már mindenképpen vannak olyan eredményei, melyek kivédik az ellenvetéseket. Azonban problematikusak ezek az eredmények is. Idézem Hódi Sándort: „... a munkahelyi légkör, a csoporton belüli konfliktusok, a vezetők és beosztottak viszonya, az alkoholizmus, balesetek, kimaradások stb. tulajdonképpen nem a szenvedő alanyok szempontjából érdeklík az üzemet, hanem mint az anyagi érdekeltségű kötöttségek és kötelezettségek feszültségforrásai válnak jelentőssé. (...) az intézmény szempontjából minden egyéb vonatkozásban érdektelen a pszichológus—páciens kontaktus emberi tartalma. Holott, mint mondotuk, e hivatásnak épp a kontaktus személyi jellegében, a szubjektív természetű panaszok maradéktalan elfogadásában van társadalmi értelme.” A pszichológia tehát korántsem az individuum felől közelíti meg az alapvető kérdéseket, nem az individuum érdekeit tartja szem előtt, hanem a tudományosság tekintélyének jogával osztályozza az embereket kifogástalan és kifogásolható pszichéjú egyedekre, azaz *minősíti* életfolyamatainkat. A pszichológia ilyen szemszögből nem más, mint társadalmi szabályozó rendszer, ami az osztályérdekeknek megfelelő és általa meghatározott értékrendszer stabilitását hivatott biztosítani, miköz-

ben azzal takarózik, hogy „az egyéni sorsok gondjaiban vállal közösséget a pácienssel, és személyes felelősséggel tartozik érte”. Ezért mondhatja a szerző, hogy: „... a pszichológia végső soron — találó hasonlattal élve — az embert személyiségétől megfosztó (dehumanizáló) társadalom rossz lelkiismerete.”